

Prof. Dr. Qerim Lita, Shkup

**KRIMET DHE MIZORITË SERBE E MALAZEZE NË
RUGOVË, PLAVË E GUCI NË BURIMET E KOMITETIT TË
KOSOVËS**

Shkurtore

Objekti i kumtesës sime është korrespondenca e Komitetit Mbrotja Kombëtare e Kosovës me Qeverinë e përkohshme shqiptare të Durrësit, me personalitete të caktuara etj., lidhur me masakrat, grabitjet, djegiet etj., të ushtrisë pushtuese serbo-malazeze në krahinat shqiptare: Rugovë, Plavë e Guci në harkun kohor janar-shkurt 1919. Si rrjedhojë e dhunës dhe terrorit të ushtrisë serbo-malazeze, mijëra shqiptarë të këtyre krahinave u detyruan t'i lëshonin vatrat e tyre për t'u vendosur në vende më të sigurta, përkatësisht në Shkodër me rrethinë dhe në Malësinë e Gjakovës. Lidhur me këto krime e barbarizma serbo-malazeze, KMKK, përmes memorandumeve dhe protestave të ndryshme u drejtohet Fuqive të Mëdha të atëhershme, në të cilat kërkonte mbrojtjen e popullit shqiptar nga hordhitë serbe e malazeze. Tërë kumtesa mbështetet në dokumente shqiptare të kohës, të cilat ruhen në Arkivin Qendror Shqiptar, fondi 846 (Komiteti Mbrotja Kombëtare e Kosovës).

Fjalët Çelësa: Rugovë, Plavë, Guci.

Në prag të mbarimit të Luftës së Parë Botërore, Kosova dhe krahinat lindore shqiptare, u ripushtuan nga ushtria serbo-malazeze. Krahës kësaj, trupat ushtarake serbe pushtuan edhe Dibrën e Poshtme, Lumën Hasin, Gashin, Krasniqen, Nikajin, Merturin, Kelmendin dhe Thethin⁵²⁷, krahina të cilat sipas vendimeve të Konferencës së Londrës i

⁵²⁷ AQSH, F. 846. D. 13, V. 1919, Fl. 13; Korrespondencë midis Komitetit të Kosovës e institucioneve të ndryshëm lidhur me qëndrimin që duhet të mbajë qeveria shqiptare për ruajtjen e vendit si dhe ndihmën materiale që duhet t'i japë Komitetit dhe emigrantëve kosovarë etj.

takonin shtetit shqiptar, me çka thuajse një e katërta e Shqipërisë politike ra nën pushtimin serbo-malazez. Komiteti për Mbrojtjen Kombëtare të Kosovës (KMKK), përmes një qarkore drejtuar institucioneve shtetërore vinte në dukje situatën e brendshme e të jashtme, ku veç tjerash shkruante:

“Serbët gjinden sot në Dibër të Vogël, në Lumë, në Bytyq, në Has, në Krasniqe, në Gash, në Nikaj... Po mundohen të hynë në Shalë e në Malcina të tjera të Shkodrës tue kërkue gjithnji me e shtie në dorë vijën qi u pat dhanë ‘Pakti i Londrës më 1915’...”⁵²⁸.

Ndonëse shqiptarët nuk ishin palë ndërluftuese midis dy blloqeve, kjo ushtri pushtuese, në shenjë hakmarrjeje ndaj humbjeve të pësuar nga ushtritë e fuqive kundërshtare, siç ishte ajo austro-hungareze e gjermane, zbatoi një dhunë dhe terror të paparë ndaj popullsisë civile shqiptare. Hoxhë Kadri Prishtina i shkruante Aqif Pashë Elbasanit se “Kosova fatkeqe me një milion shqiptarë po vuen lloj-lloj mjerimesh nën sundimin barbar të sllavëve”⁵²⁹.

Përveç vrasjeve të pakontrolluara, plaçkitjeve të pasurisë e të bagëtisë, përdhunimeve të grave, vajzave e nënave shqiptare, ushtria pushtuese serbo-malazeze kërcënonte popullsinë shqiptare, sidomos ato të krahinave të Rugovës, Plavës, Gucisë e të Rozhajit, që nëse “nuk do të konvertoheshin në ortodoksë”, atëherë ata do të vriteshin të gjithë për një. Lidhur me këtë ngjarje të shëmtuar, Komiteti i Kosovës, më 6 mars 1919, përmes një proteste u drejtohej Fuqive të Mëdha, në të cilën ndër të tjerave thuhej: “Megjithëse kishim ndëgjue që serbët e malazezët, të shtrirë nëpër Kosovë fill mbas disfatës që pësuen armatat gjermane-austriake-hungareze përpara fuqive ngadhnimtare të Shteteve të Mëdha aleate, kishin fillue me përsëritë po ato vepra barbare të pushtimit të parë të Pejës, t’Akovës, Tergovishtës e viset tjera të vilajetit të Kosovës, nuk na qe ba me besue se Europa e qytetnueme do të mbyllte sytë përpara këtyneveprave të denja për kohët primitive. Tue u zhvillue

⁵²⁸ Po aty, D. 47, V. 1919, Fl. 3.; Qarkore, në të cilat Komiteti vë në dukje lidhur me gjendjen e brendshme e të jashtme, si dhe për politikën që ndiqte qeveria shqiptare.

⁵²⁹ Po aty, D. 14, V. 1919, Fl. 75; Korrespondencë midis Komitetit të Kosovës e personave të ndryshëm lidhur me kompaktësinë që duhet të kenë me njëri-tjetrin për interesat e vendit si dhe ndihmën që duhet t’i japin Komitetit për të zhvilluar aktivitetin e tij, për qëndrimin e qeverisë shqiptare etj..

ngjarjet po vërtetohen mjerisht dhe saktësia e veprave në fjalë e përsëritja ...e formave agresive të serbo-malazezeve. Administrata barbare e ngrehun ndër ato vise me qëllim me shue racën shqiptare, po derdh gjak të pafajshëm në Akovë, në Tërgovishtë e në Pejë dhe po dhunon nderën e gravet e të vajzave. Serbo-malazezët, tue shpartallue parimet njerëzore mbi liri të ndërgjegjjes, të cilat parime Europa i mori si baza qytetnore e sociale ç'prej tre shekujsh e ma, ia imponuen me forcë popullit konvertimin në fenë ortodokse dhe e lanë atë me zgjedhë njerën ose tjetrën: me ndrrue fe ose me pranue vdekjen....»⁵³⁰.

Krimet, masakrat dhe mizoritë e ushtrisë serbo-malazeze, asaj kohe u shtrinë edhe në viset e tjera të pushtuara shqiptare, si në Shkup, Kumanovë, Prishtinë, Sanxhak etj. Korrespondenti i luftës i një gazete daneze, i cili nga Shkupi i telegrafonte një korrespondentit tjetër me emrin “Zigt Frederiko Man Bones”, persekutimet serbe ndaj popullsisë shqiptare në krahinat e Shkupit, të Kumanovës e të Prishtinës i përshkruante si më poshtë: “*Taktika luftarake e serbëve në Maqedoni ka marrë karakterin e një masakrimi të përgjithshëm shumë të tmerrshëm. Ushtria po plotëson një luftë shkatërrimtare shumë barbare. Simbas kallzimeve të ushtarëve e të oficerëve ndërmjet Kumanovës e Shkupit kanë vra 3000 shqiptarë e në rrethet e Prishtinës 5000 shqiptarë. Katundet shqiptare anëve e rrethit janë djegë krejt. Populli po gjurmohet ndër shtëpitë e veta edhe po i vrasin si minjtë. Militaristët serbë këtë gjueti njerëzish e kallëzojnë me një shkëlqim të jashtëzakonshëm. Konditat e jetës në Shkup janë të tmerrshme. Nëpër shtëpizat qi po kontrollohen pa përjashtim, po u gjet një igja e vogël që t'i shembullojë armës, pushkatohet menjëherë e pa u pyetur. Mbasi shtëpitë qëllohen me armë nga jashtë asht shumë e rrezikshme me shëtitë rrugëve. Dje tridhjet e gjashtë shqiptarë pa i gjykue u dënuen me vdekje edhe me një herë u pushkatuen. Nuk ka ditë qi mos të bahen krime shumë mizore kundër shqiptarëve. Dje më thirri një oficer serb qi të merrsha pjesë në*

⁵³⁰ Po aty, D. 28/2, V. 1919, Fl. 87-89; Protesta e promemorie etj. që Komiteti i Kosovës u dërgoi Fuqive të Mëdha lidhur me barbarizmat serbo-malazezeve ndaj popullsisë Kosovare e asaj të Malësisë, për moscopëtimin e Shqipërisë; për gjendjen e keqe ekonomike të popullsisë etj.

masakrimin e një njeriu të tillë; e në këtë kohë më tha si për lëvdatë se ka vra me dorë të vet nandë shqiptarë”.⁵³¹

Paria e Pejës, e Plavës dhe e Gucisë, në krye me Hasan agë Ferin, Shaqir Halilin dhe Adem Agën, më 2 janar 1919 i shkruante Komitetit të Kosovës për “vepra barbare” të malazezëve kundër popullsisë shqiptare në Tregovishtë, Novi Pazar dhe Sjenicë, ku nuk mungonin as vrasjet, grabitjet dhe përdhunimet. Si shembull ata e marrin pushkatimin e kryetarit të bashkisë “s’Akovës, Hilmi bej Kajabegollin dhe djalin e Mustafa beut së bashku me pesë të parë të tjerë”, pastaj vrasjen e mase 70 grave shqiptare po në Akovë, si dhe grabitjen e tërë pasurisë, me çka vihet në dukje se “njerëzia sidomos kalamajt po lihen lakuriq e pa bukë”. Në fund të letrës thuhet se “veprat gjakatare të malazezëve” po shtohen dita-ditës, andaj ata lusin Komitetin e Kosovës që në emër të “kombësisë, t’Atdheut e të fesë me ba shpejt çka asht e mundun për të na shpëtu nga kjo gjendje e rëndë”⁵³².

Duhet të vëmë në dukje faktin se krahas dhunës dhe terrorit, pushtuesit serbo-malazez, për qëllime propagandistike karshi Fuqive të Mëdha, pasi kërcënuan parinë e vendit se do t’i internojnë në Vojvodinë, mblodhi një pjesë prej tyre, përkatësisht nga pesë vetë nga Peja, Prizreni e Gjakova, të cilët i dërgoi në Podgoricë, ku mbahej kongresi nacionalist serb, të cilët i shpalli si “përfaqësues”, përkatësisht “deputetë” të popullit. Ndaj kësaj reagoi Komiteti i Kosovës, duke u shprehur se “vota që do ta japin këta deputetë”, asnjëherë nuk do të pranohet nga shqiptarët, sepse siç vënë në dukje, “edhe ata deputetë sikur të qenë të lirë” nuk do të vepronin në atë mënyrë⁵³³.

⁵³¹ Po aty, D. 35/2, V. 1919, Fl. 39; Lista e statistika etj. që Komiteti i Kosovës ka hartuar për masakrat, plaçkitjet, djegiet etj. të serbo-malazezëve ndaj popullsisë kosovare.

⁵³² Po aty, D. 38, V. 1919, Fl. 33; Korrespondencë midis Komitetit të Kosovës e personave të ndryshëm lidhur me politikën e Fuqive të Mëdha për copëtimin e Shqipërisë, për veprimet luftarake të çetave shqiptare; për aktet e këqija t’ushtarëve italianë ndaj popullsisë së zonave të okupuara, si dhe barbarizmat e serbo-malazezëve ndaj kosovarëve etj.

⁵³³ Po aty, D. 33/1, V. 1919, Fl. 250: Protesta e promemorie etj., që Komiteti i Kosovës u dërgoi Fuqive të Mëdha lidhur me barbarizmat e serbo-malazezëve ndaj popullsisë kosovare e asaj të Malësisë, për mos copëtimin e Shqipërisë, për gjendjen e keqe ekonomike të popullsisë etj.

Më 5 janar të vitit 1919, Komiteti i Kosovës nëpërmjet një letre u drejtohet Fuqive të Mëdha Aaleate, në të cilën pasi me fakte të dokumentuara i përshkruan të gjitha mizoritë e barbarizmat serbo-malazeze mbi popullsinë shqiptare në Kosovë e në krahinat e tjera të pushtuara shqiptare, kërkon që Kosova deri në zgjidhjen përfundimtare të vendoset nën administratën ndërkombëtare: “...Ju kena pasë vu në dijeni raportet e ndryshme që ju kemi paraqitë ç’prej dy muejve qëllimin që ndjekin serbo-malazezët për të zhdukë racën shqiptare dhe ju kena qenë lutë me vu nën administratë ndërkombëtare tanë Kosovën. Ngjarjet e zhvilluese njana mbas tjetrës, përforcojnë e provojnë drejtësinë e pretendimeve tona. Plaçkitja e tregut të Pejës, ngjarja e përgjakshme e Podgorit, sulmi kundra Plavës e Gucisë, kundra Hasit, Lumës e Peshkopisë, pasunisë së luejtshme të grabitun ndër qytete e katunde të Kosovës, dërgimi dhunshëm kundra vullnetit të popullit i një delegati në kongres të Podgoricës e tjera ngjarje këso dore ndjekin njana-tjetrën, pse serbët janë të sigurt se nuk kanë me psue ndonjë ndëshkim për të gjitha këto krime barbare. Qëllimet e dëshirët barbare të sllavëvet duken qartë prej letravet që na kanë ardhë prej Plave e Gucije, të cilat po ju paraqesim bashkëlidhun...”⁵³⁴.

Për të parë më për së afërmi vrasjet, grabitjet si dhe mizoritë e krimet barbare të ushtrisë pushtuese serbo-malazeze në krahinat e Rugovës, Plavës e Gucisë, në vazhdim po i paraqesim disa prej tyre: në fshatin Koshotan të krahinës së Rugovës, kishin grabitur 200 krerë dele të JasharMurtit, duhet: Myrtit 280 të HysHamzasë, 100 të Sadri Harizit e 200 të Met Zyberit. P.S, rishikim Përveç kësaj, ata kishin vrarë edhe tre barinj të Abdyl Harizit, Zymer Smajlin dhe SalihAlinë bashkë me shokun e tij Temo Ramon. Në fshatin Drellas, vranë Bajram Rustemin dhe i grabitën 280 krerë dele. Në këtë fshat e kanë vra edhe Rexh Haxhinë kur ky kishte bërë përpjekje me e mbyll derën në momentin kur serbët kishin filluar me ia plaçkitë shtëpinë. Në fshatin Koshishtë duhet: Kuqishtë kanë vra Xhixh Sokolin dhe ia kanë marrë me dhunë 60 dele, 3 lopë e një kalë dhe gjithë drithin që kishte. Në fshatin Bukel,

⁵³⁴ Po aty, D. 33/1, V. 1919, Fl. 4-7; Protesta e promemorie etj. që Komiteti i Kosovës u dërgoi Fuqive të Mëdha idhur me barbarizmat e serbo-malazezeve ndaj popullsisë kosovare e asaj të Malësisë, për moscoptimin e Shqipërisë; për gjendjen e keqe ekonomike të popullsisë etj.

MurselSalihit i kishin grabitë 140 dele, 60 Abedin Baxhujit dhe 70 HalilZeqës, që më pas i vrasin që të tre. Në fshatin Bisirnicë kanë vra MehmetIsmajlin, Ibish Bajramin dhe tre barij bashkë me njëqind krerë dele e shumë krime e mizori tjera⁵³⁵.

Tërë kjo dhunë që u zbatua ndaj popullsisë shqiptare të këtyre krahinave, veçmas erdhi në shprehje gjatë muajve dhjetor 1918 - shkurt të vitit 1919. Komandanti i Armatës II serbe, më 1 dhjetor 1918, urdhëronte që trupat e asaj armate të “jenë në gatishmëri luftime të përhershme”, për shkak se siç theksohej në urdhëresë “qëndrimin armiqësor të shqiptarëve ndaj ushtrisë sonë (serbe – Q. L.) dhe ndikimit të propagandës së jashtme...”⁵³⁶. Rrjedhimisht, filloi fushata e egër e ushtrisë pushtuese serbe - malazeze, e cila në emër të “çarmatosjes” së popullsisë, në mënyrën më mizore vriste popullsinë e pambrojtur shqiptare, njëkohësisht ua plaçkiste tërë pasurinë e tyre të tundshme. Komiteti i MKK-së, përmes të besuarve të tij në terren, njoftohej vazhdimisht për gjendjen e sigurisë në Kosovë e në krahinat e tjera shqiptare të pushtuara nga ushtria serbo-malazeze, që me këtë rast po i referohemi letrës së Beshir duhet: BeqirVokshit, i cili me urdhër të Komitetit, nga pjesa e dytë e tetorit 1918, qëndronte në Rekë të Keqe, me qëllim të organizimit të lëvizjes së armatosur shqiptare, përkatësisht Lëvizjes Kaçake: *“Ç’së ditën që kanë zaptue serbët Pejën e Jakovën – shkruante Vokshi – nuk kanë lanë barbarizma pa ba në Pejë e në rrethe. Gjithë kohën po plaçkisnin e mandej po vrasin barbarisht shqiptarët. Në Pejë kanë mbledhë armët prej mbarë popullit...”*⁵³⁷.

Ndërkohë, paria e Plavës, e Gucisë dhe e Pejës, më 1 shkurt 1919, i shkruanin Hoxhë Kadri Prishtinës, se Rugova, Plava e Gucia, ishin rrethuar në të katër anët, prej forcave pushtuese serbo-malazeze, dhe se

⁵³⁵ Po aty, D. 28/3, V. 1919, Fl. 13-21; Protesta e promemorie etj. që Komiteti i Kosovës u dërgoi Fuqive të Mëdha idhur me barbarizmat serbo-malazezeve ndaj popullsisë kosovare e asaj të Malësisë, për moscoptimin e Shqipërisë; për gjendjen e keqe ekonomike të popullsisë etj.

⁵³⁶ Лубодраг Димић – Ћорђе Борозан, Југословенска Држава и Албанци том I, Beograd 1998, dok. nr. 216, fq. 215.

⁵³⁷ AQSH. F. 846, D. 45, V. 1918, Fl. 27-28; Letra që personat e ndryshëm, si dhe disa nga anëtarët e Komitetit i dërgojnë këtij të fundit për veprimet e çetave shqiptare, mbledhjes së ndihmave për Komitetin si dhe për aktet barbare të serbo-malazezëve etj.

kanë ngelë të izoluar. Në vazhdim shkruanin se forcat pushtuese malazeze kishin bllokuar rrugën e vetme që lidhte këto krahina me Pejën, me atë që në vendin e quajtur Belohë, tri orë larg Pejës, kishin vendos një patrullë, e cila nuk lejonte me kalua asnjë njeri: “...A numërohen të këqijat e tyne? Hajredin Hakin, tregtar prej Peje e kanë dënue, pa kurrfarë të drejte, me 80.000 korona gjobë. Kjo asht ma e vogla vepër e egër e tyne. S’kanë sosun këto barbarizma. Çka janë tue vujtë kazatë e Bergorishtes, Akovës, Jeni Pazarit e tjera, barbarizma e vrasje, s’numrohen. Dhe banorët e atynevisevet janë të rrethuem. Çfaqim keqardhjen tonë kur ju të parët na lipni lista tash që jemi në këtë gjendje. Ju lutena dita- ditës na ndriçoni me letrat e jueja të çmueshme. I presim këto çdo ditë. Shpresojmë ta nisni këndej IsmailEfendinë me lajme...”⁵³⁸.

Disa ditë më pas, Komiteti i Kosovës mori edhe një letër tjetër, të cilën në emër të parisë së Plavës e kishin nënshkruar Hasan Feri dhe Shaban Begu, ndërsa në emër të parisë së Gucisë, Shaqir Halili dhe IsmailHyseni. Ata në letër shprehin skepticizmin e tyre se ato krahina shqiptare do të shpëtonin nga krimet dhe masakrimet serbo-malazeze, përkundër siç theksonin, “premtimet e dhanuna prej Mbretnive të Mbëdhaja”. Më pas ata e përshkruanin ngjarjen tejet të dhimbshme dhe të shëmtuar, të kryer nga ana e patrullës malazeze në vendin e quajtur Blohnë, kundër 15 banorëve të Plavës, të cilët me urdhër të komandantit serb, në Plavë, ishin detyruar të udhëtojnë për Pejë, për të marrë ushqim për ushtarët serbë.

“Kur kanë ardhë në Blohe – thuhej në letër – janë sulmue prej malazezvet. Kanë burgosë njerëzit, iu kanë ba lloj-llojposhtrimesh dhe ma në fund iu kanë grabitë 4 barrët e drithit. Këta shqiptarë të shkretë kanë këthye të dëshpëruem ndër shtëpija të veta...Shpresojmë se Mbretnijt e Mbdhaja s’kanë me pa t’udhës të jesim ma kështu rob e të rrethuem. Qëllimet e serbëvet e të malazezëvet janë për fushe: me na rrethue, me na robnue e mandej me na çfarue...”⁵³⁹.

⁵³⁸ 1 fruer 1919, Pari nga Plava: Hasan Feri – Pari nga Peja – Ragip – Pari nga Gucija: Shaqir Musliu; AQSH. F. 846. D. 50, V. 1919, Fl. 24-25; Korrespondencë midis Komitetit të Kosovës e të personave të ndryshëm lidhur me barbarizmat serbe-malazeze ndaj popullsisë Kosovare, për trazirat në Malësi, për arritjet e refugjatëve kosovarë, për intrigat e Europës etj.

⁵³⁹ Po aty, Fl. 21-22.

Ndërkohë, Komanda e Mbrojtjes Kombëtare në Rugovë, më 14 shkurt 1919, njoftonte Komitetin e MKK-së, për krimet dhe mizoritë serbo-malazeze të kryera në Rozhajë me rrethinë. Gjithnjë sipas njoftimit, komandanti malazez i quajtur Millo Saçiq me 100 ushtarë, më datë 13 shkurt 1919, kishte djegur në tërësi fshatin Bugjaf, = o si dhe plaçkitur tërë pasurinë e tundshme, tue përfshi këtu edhe bagëtinë. Më tej në njoftim bëhej me dije se me urdhër të një kriminelit tjetër malazez, i quajtur Zarija Maksimoviq, në Rozhajë pa asfarë gjykimi ishin pushkatuar këta shqiptarë: Abdyrrahman Abdi Agori, Tush Agori, Salih Agori, Mujo Agori, Ymer Agai, Hysen Agai dhe Kurt Agai, si dhe shtatë të tjerë nga fshati Kaliçaj.

“Në katundin Bisheva – vazhdonte njoftimi – kanë djegë dymbëdhjetë shtëpi, iu kanë plaçkitë kafshët edhe teshat. Në katundin Vuçaj e kanë vra Etem Hoxhën pse ka qenë njeri me emën. JashSalihut i kanë marrë njëqind e pesëdhjetë dele, e kanë vra edhe barinë, MuratSalihut, Bajram Rrustemit i kanë marrë 213 dele. Bajram Rrustemi është nga katundi Bukël. =e Edhe Daut Zeqirin nga ky katund, mbasi ja kanë marrë tridhjetë dele, e kanë vra. AjdinMurselit i kanë marrë tetëdhjetë dele, AliTahirit njëqind e dyzet dele e dymbëdhjetë lopë edhe i kanë vra tre barij. Në katundin Baçaj kanë vra VeselHalilin, iu kanë mbytë edhe kafshët e i kanë marrë nja njimijë e katërqind korona që i ka pasë me vedi...”⁵⁴⁰, e shumë krime e barbarizma të tjera.

Vrasjet masive të popullsisë shqiptare, plaçkitjet e pasurisë së tyre, si dhe mizoritë e barbarizmat e tjera të panumërta, e shtynë parinë e atëhershme të Rugovës, të iniciojnë një takim me komandantin e ushtrisë pushtuese serbe në Pejë, me qëllim që t’ia parashtrojnë ankesat e popullit të Rugovës e të krahinave të tjera përreth. Takimi ishte caktuar të mbahej në Peklenë te “Guri i Biruem”, mirëpo, papritmas, një fuqi e armatosur malazeze, e ardhur nga Rozhaja, në vendin e quajtur “Qafa e Hajlas”, = ë papritmas sulmon bajraktarët e Rugovës, të cilët, siç u vu në dukje më lart, kishin qenë të autorizuar të bisedojnë me komandantin serb, për të vendosur qetësinë, në këto rrethana, qenë të detyruar të vetëmbrohen. Burimet e Komitetit të Kosovës, nuk e përcaktojnë datën e saktë të

⁵⁴⁰ Po aty, D. 29-Vaazhdim, V. 1919, Fl. 64-69; Lista, statistika e korespondencë midis Komitetit të Kosovës e personave të ndryshëm lidhur me masakrat, grabitjet, djegiet etj. të serbo-malazezëve ndaj popullsisë Kosovare.

shpërthimit të luftës së Rugovës, mirëpo nga burimet serbe, shohim se kjo luftë filloi më datë 15 shkurt 1919. Komanda e Divizionit “Ibar”, më 21 shkurt 1919, njoftonte komandën e armatës III serbe me sa vijon:

*“Vojvoda Latik Vojvodiq nga Andrejevica përmes depeshesë nr. 474 nga data 18 k.m. lajmëron: Trupat vendore më datë 15, 16 dhe 17 të këtij muaji kanë kryer sulm kundër kryengritësve shqiptarë në Rugovë dhe më 17 janë takuar me trupat serbe te Hani i Jusufit.”*⁵⁴¹

Pas një qëndrese heroike, e cila zgjati plot tre ditë, forcat shqiptare në mungesë të municionit u detyruan të tërhiqen, me çka Rugova përfundimisht u pushtua nga ushtria pushtuese serbo-malazeze. Ngjarjet që ndodhën më pas në këtë krahinë shqiptare tronditën opinionin e gjerë shqiptar dhe atë ndërkombëtar. Komiteti i Kosovës, njoftonte këta të fundit se ushtria pushtuese serbo-malazeze, në Rugovë po kryen krime dhe masakra të papara ndonjëherë. Shqiptarët, pa marrë parasysh moshën e tyre, po pushkatohej në mënyrën më mizore, dhe si rrjedhojë, thuajse e tërë popullsia e asaj krahine, u detyrua për me i lënë “votrat ku kishte lindë e jetue me shekuj” dhe të merr malet me borë në dimrin e tmershëm “për me i gjetëvedit shpëtim”.

*“Tue sjellë sytë mbrapa – vazhdonte njoftimi - ata mija vetësh, panë me lot gjahukah po u shemben e digjen foletë dhe kah po u maltretohen fëmijtë, gratë e pleqtë, e së mbrami, ndër lloj-lloj vujtjesh e mizorijesh mujtën me u kapë në Shkodër. Tash ma agresjoni i paramenduem serbo-malazijas ka marrë trajtën e një delikti flagrant. Nëpër këto ngjarje të përgjakshme vijnë pa pre në Shkodër karvan mbas karvani fatzezësh, pamja e të cilëvet të ban të pikojë gjak zemre dhe tmerr opinionin publik shqiptar...”*⁵⁴²

Menjëherë pas pushtimit të Rugovës, ushtria pushtuese serbo-malazeze rrethoi Plavën e Gucinë. Lidhur me këtë, paria e këtyre dy krahinave shqiptare, në krye me Hasan agë Ferin, Shaban Begun, Shaqir Halilin, Shaqir Mustafën, Adem Agën, Ismail Hysein Efendiun dhe Sejdi Zikën, më 17 shkurt 1919 përmes një letre njoftonte Komitetin e

⁵⁴¹ Л. Димић – Ћ. Борозан, vepra e cituar, po aty, dok. nr. 267, fq. 255.

⁵⁴² AQSH. F. 846. D. 28/2, V. 1919, Fl. 87-89; Protesta e promemorie etj. që Komiteti i Kosovës u dërgoi Fuqive të Mëdha lidhur me barbarizmat serbo-malazezëve ndaj popullsisë kosovare e asaj të Malësisë, për mos copëtimin e Shqipërisë; për gjendjen e keqe ekonomike të popullsisë etj.

Kosovës, se malazezët po grumbullonin forca të shumta ushtarake, për t'i sulmuar edhe ato dy krahina shqiptare: "Sigurisht – theksohej në letër - qëllimi kriminal i tyre dihet: me na mësyje dhe me na ç'farue edhe fëmijë. Jena informue se malazezët po ç'pikin lloj- lloj shpifjesh kundra nesh. Na ju sigurojmë se s'ka ndodhë nga ana e jonë asnjë agresjon, asnjë vepër e tillë. Dhe ju mund t'u jepni sigurime në këtë rasë Mbretënie të Mbudhaja. Në mos besohet të çojë Europa këtu komisjone hetimi, dhe atëherë do të dalë për fushe qëllimet gjakatare të malazezvet..."⁵⁴³.

Fatkeqësisht, paralajmërimi i krerëve të Plavës e të Gucisë u bë realitet. Komiteti i Kosovës, më 24 shkurt 1919, përmes një shkrese njoftonte udhëheqjen politike të Shkodrës, përmbajtja e së cilës është si më poshtë: "*Kena nderin me Ju lajmue, me dhimje të madhe zemret, se një pjesë mjaft e madhe e popullit të Plavës, të Gucisë e të Rugovës, mbas një qindreset kreshnike kundra të msyemvet t'ushtrivët serbo-malazeze, asht shtrengue m'utërhjeq mbi Shkodrë e me shka ka mujtë me pshtue nga mizoria e anmikut. I përdrejtohemi, n'emën të njerzis e të bashkëkombëtaris, ndisinavet patriotike të Shkodrës e iu lutena Parlimtares së saj me i marrë masat e nevojshme për me i ndimue këtij popullit i cilli u rrënue për nder e për dashni të Kombit e të çashtjes së Tij. Me uzdajë të fort se Shkodra ka për ta krye detyrën e vet patriotike, Ju lutena, Z. Kryetar, me i pranue ndisinatt'ona plot nderime*"⁵⁴⁴.

Po ky komitetit, më 27 shkurt, njoftonte se forcat pushtuese serbe e malazeze kishin djegë tërësisht Pejën, Rugovën, Plavën dhe Gucinë, dhe se rreth 15.000vetë, numri më i madh i të cilëve ishin gra, pleq e fëmijë, ishin detyruar t'i lënë vatrat e tyre, ndërsa pjesa tjetër e cila nuk kishte mund të arratiset "i kanë masakruar dhe plaçkitë pasuninë e të gjithëve..."⁵⁴⁵.

Po atë ditë, Komiteti i Kosovës, përmes një letre protestuese, drejtuar përfaqësuesit të Fuqive Aleate në Shkodër, në mënyrë të

⁵⁴³ Po aty, D. 50, V. 1919, Fl. 21-22; Korrespondencë midis Komitetit të Kosovës e të personave të ndryshëm lidhur me barbarizmat serbe-malazeze ndaj popullsisë Kosovare, për trazirat në Malësi, për arritjet e refugjatëve kosovarë, për intrigat e Europës etj.

⁵⁴⁴ Po aty.

⁵⁴⁵ Po aty, D. 13, V. 1919, Fl. 25, Korrespondencë midis Komitetit të Kosovës e institucioneve të ndryshme lidhur me qëndrimin që duhet të mbajë qeveria shqiptare për ruajtjen e vendit si dhe ndihmën materiale që duhet t'i japë Komitetit dhe emigrantëve kosovarë etj..

hollësishme e përshkruante krimin dhe barbarizmin serb e malazez në këto krahina shqiptare: “Serbët – theksohej në letër-, qi në saje të fitores qi siguruan Fuqitë e Mëdha aleate, invaduen për herën e dytë Kosovën, qysh në vigjilen e hyrjes së tyne në Kosovë, ndoqën rrugën e çfarosjes së racës shqiptare, me qëllim qi ta ndryshojë fizjonominë kombëtare të Kosovës. (Në pesëmbëdhjetë katunde të krahinës së Podgoricës, zhuridiksioni i Pejës kanë djegë 420 shtëpi, kanë masakruar 231 vetë. Gjithashtu, në rrethin e Rugovës të Zhuridiksionit të Pejës kanë djegë krejtësisht 13 copë katunde qi kishin 410 shtëpi dhe i kanë plaçkitë edhe kanë vra 846 vetë. Në qytetet e katundet e Plavës, të Gusinës kanë djegë 489 shtëpija e kanë vra pesëqind vetë e tjera...)”⁵⁴⁶.

Përveç se në Shkodër, numër shumë i madh i të arratisurve qenë strehuar në Malsi të Shkodrës e të Gjakovës. I deleguari i Komitetit të Kosovës, BeshirVokshi, nga Malsia e Gjakovës, njoftonte udhëheqjen qendrore të Komitetit, se pas “disfatës që pësuan Rugova, Plava e Gucija” me mijëra banorë të këtyre krahinave kanë ardhë në Malsi të Gjakovës. Sipas tij situata atje nuk ishte e mirë, për shkak se siç bënte me dije komandanti serb në Has i kishte ftuar krerët e Malësisë së Gjakovës, që të takohen me të, për arsye se siç vë në dukje “mbassi ai don me ardhë në katund të Bytyçit me një fuqi ushtarake dhe me vu katër posta në Malci të Gjakovës”. Malsia, theksonte më tej Vokshi “jo vetëm se s’mundet me u mprojtë pse s’ka armë” porse qeveria serbe ka nisë për në Beograd gjashtë malësorë, përkrahës të Esat Pashës, dhe se ekziston mundësia që brenda këtyre dy ditëve “serbët të ngrehin qeveri në Malci”⁵⁴⁷.

Ndërkohë, komanda ushtarake serbo-malazeze në Kotor, për t’i fshehtë të gjitha ato mizori të kryera mbi popullsinë shqiptare të këtyre krahinave, në takimin e zhvilluar me komandantin e forcave Aleate, fajësonte shqiptarët, se gjoja paskan sulmuar të parët. Tërë kjo, sipas Komitetit të Kosovës, nuk ishte asgjë tjetër veçse një përpjekje e serbëve

⁵⁴⁶ Po aty, D. 38, V. 1919, Fl. 61; Korrespondencë midis Komitetit të Kosovës e personave të ndryshëm lidhur me politikën e Fuqive të Mëdha për copëtimin e Shqipërisë, për veprimet luftarake të çetave shqiptare, për aktet e këqija të ushtarëve italianë ndaj popullsisë së zonave të okupuara, si dhe barbarizmat e serbo-malazezëve ndaj kosovarëve etj.

⁵⁴⁷ Po aty, Fl. 36.

për t'i mbuluar veprat e tyre kriminale. Pretendimet serbe u hodhën poshtë nga Komiteti i Kosovës, i cili përmes një promemorie drejtuar, përfaqësuesit politik të Fuqive të Mëdha në Shkodër, ofronte fakte e dëshmi të pakontestueshme, të cilat nxitën trazirat në Rugovë, Plavë e Guci: “Serbët e malazezët - thuhej në Promemorie - si pjellë e pansllavizmit dhe e politikës ruse, u treguen shumë të zotët me mëshefë ose shtrebnue krimet e barbarizmat që kryen që nga data e ekzistencës së tyre.

serbët, të cilët kanë ardhë n’atë shkallë saqë, i ban me besue qarqet diplomatike europjanese shqiptarët nuk janë veçse grumbuj aventurjerësh që banojnë në një vend qi shtrihet prej Tirane deri në Tepelenë e se Kosova asht e banueme fund e maje prej serbësh, t’ue mëshefë kështu eksistencën e një milion banorëvet shqiptarë në vilajet të Kosovës”.

“Një hetim – përfundonte Promemoria - mjafton me qitë në shesh se cilët janë shkaktarë të kësaj gjendje. Prandaj nga ndjenjat e larta e fësnike të Shkëlqesës s’uej lusim me marrë masa të ngutshme me këthye refugjatët e mjerë ndër vende të veta nën garancinë e shtetëvet të mëdha për t’i shpëtue nga vdekja, dhe me i vu ato vise, deri në kohën e paqes, nën një administratë ndërkombëtare tue i detyrue shkaktarët me iu shpërblye edhe damet...”⁵⁴⁸.

Një ditë më pas, përkatësisht më 28 shkurt 1919, Komiteti i Kosovës, përmes një shkrese i drejtohej edhe komandantit të Fuqive Aleate, përmbajtja e së cilës është me sa vijon: “Populli i Plavës dhe i Gusinjës, duke qenë i bindur në urdhrin e kryekomandantit të armatave të Lindjes, rrinte i qetë, këtë herë papritmas, u sulmu nga ushtria e serbëve dhe malazezëve. Pas një mbrojtje heroike, që vazhdoi 5 ditë një pjesë e popullsisë që mundi të shpëtojë nga zjarret dhe masakrat, me kalamaj e me gra, dhe me ato kafshë që mundi t’i shpëtojë, po vijnë në Shkodër. Këtë ndodhinë gjakpirëse, që është përsëritje nga krimet e tmerrshme të ushtrisë serbe e malazeze, e protestojmë më rreptësisht, dhe kërkojmë që padrejtësinë e keqe që bëri kjo administratë vrasëse mbi racën tonë ta

⁵⁴⁸ Po aty, D. 28/3, V. 1919, Fl. 13-21; Protesta e promemorie etj. që Komiteti i Kosovës u dërgoi Fuqive të Mëdha lidhur me barbarizmat serbo-malazezeve ndaj popullsisë kosovare e asaj të Malësisë, për moscopëtimin e Shqipërisë; për gjendjen e keqe ekonomike të popullsisë etj.

shpërblejë. Njëkohësisht lusim nga zotnia e juaj, që për të shpëtuar nga uria ata që shpëtuan nga ato pësime, të merren masat e duhshme⁵⁴⁹.

Letra, protesta e promemorie, lidhur me ngjarjet tragjike të popullsisë shqiptare në Rugovë, Plavë e Guci, Komiteti i Kosovës u dërgoi qarqeve të shumta diplomatike e ushtarake europiane e botërore, përmes së cilave kërkonte ndërprerjen e menjëhershme të terrorit dhe masakrimit të popullsisë shqiptare në ato krahina, krijimin e kushteve për kthimin e popullsisë së shpërngulur, si dhe dëmshpërblimi i dëmeve të shkaktuara nga ushtria pushtuese serbo-malazeze, që me këtë rast po e paraqesim letrën dërguar Vatikanit, përmbajtja e së cilës ishte me sa më poshtë vijon: “Selisë së Naltë të Shejtërisë së Papës. Parashtrijmë, Komiteti i Kosovës kërkon të fala për guximin që po mer me i paraqitë Selisë së Shejtë të Papatit statistikak përmbledhëse të autoriteteve të qeverisë së Beligradit kundra racës shqiptare. Sikur dijenija e juej që përfshin ruzullimin ka me premtue me kuptue prej këtyre statistikavet, serbët kanë nisë me iu dhanë një karakter dhe ma të tmerrshëm e ma tragjik barbarizmave të tyne të fillueme qysh prej luftës së Ballkanit asht me sllavizue Kosovën, e cila asht atdheu i shqiptarëve qysh nga epokat prahistorike, dhe me çbi një pjesë të shqiptarëve myslimanë e katolikë dhe një pjesë tjetër m’e shtrëngue t’emigrojë. Këto barbarizma nuk identifikohent vetëm kundra myslimanvet, pse nuk bahet një dallim në mes elementit mysliman e katolik kur piksynimi asht me çfarosë shqiptarët. Qeverija e Beligradit tue marrë guximin nga heshtja e Europës përpara ngjarjeve tragjike të serbëve në Tërgovishtë, në Podgor, në Rugovë, në Plavë e në Guci ka fillue tashti me vu në zbatim programin e çfarosjes së elementit shqiptar dhe në Prishtinë, në Ferizoviq, në Vuçitërn, në Mitrovicë e në vise të tjera të Kosovës në qoftë se Europa nuk ka me naltësue zanin njerëzor të kundërshtimit, serbët kanë me ba masakra që kanë me i vu një njollë të amshueme turpi fytyrës së njerëzimit. Me përvujtni lutë Selinë e shenjtë të Papatit Komiteti i Kosovës që të ketë mëshirën Shejtënia e tij me ngrejtë zanin përpara

⁵⁴⁹ Po aty, D. 33, V. 1919, Fl. 30; Protesta e promemorie etj., që Komiteti i Kosovës u dërgoi Fuqive të Mëdha lidhur me barbarizmat e serbo-malazezëve ndaj popullsisë kosovare e asaj të Malësisë, për moscopëtimin e Shqipërisë, për gjendjen e keqe ekonomike të popullsisë etj.

qarqeve diplomatike t'Europës për t'u dalë para këtyre veprave barbare dhe për të shpëtue kështu nga çfarosja racën shqiptare.”⁵⁵⁰.

Kjo letër, sikurse edhe shumë letra tjera protestuese që Komiteti i Kosovës iasaj kohe u dërgoi qarqeve të atëhershme vendimmarrëse botërore, nuk u morën fare në konsideratë. Pikërisht kjo heshtje e faktorit ndërkombëtar, inkurajoi edhe më shumë qarqet hegjemoniste serbo-mëdha, që të vazhdojnë politikën e tyre të dhunshme kundër shqiptarëve të pambrojtur. Burimet e Komitetit të Kosovës, bëjnë me dije se brenda harkut kohor dhjetor 1918 - dhjetor 1920, në tokat e Shqipërisë “aneksue nga Serbia më 1912-1913 në konferencë të Londrës”, ushtria pushtuese serbe e malazeze kishte vra mbi 80.000 shqiptarë të pafajshëm⁵⁵¹.

Në përmbyllje të këtij punimi studimor, kushtuar krimeve dhe mizorive serbo-malazeze në Rugovë, Plavë e Guci, po e shpalosim të plotë promemorien e Komitetit të Kosovës, dërguar më 28 shkurt 1919, udhëheqësit të atëhershëm politik të Fuqive të Mëdha Evropiane në Shkodër, përmbajtja e së cilës ishte si më poshtë:

“28 fror 1919 në “Fletore

Kena marrë me nderime gjegjjen e Ekselencës s'uej. Shiqojmë botën mizerabël me paanësinë që kishte për ta shique një krijesë prej planetit të Marsit me telekopin e ibretit, prandaj lutjet tona dalin prej një zemre të singertë e si të tilla të kemi mirësinë me u dhanë randësinë e duhur.

Shkodra i pati hapë përzemën ...150000 vet më ushtarë e popull serb që pati ikë prej rrebeshit të gjermano-austriakëve barbarë në vjetin 1915 dhe i pati mbajtë e ushqye ata afër dy muajvet e gjysëm. Sot në Shkodër janë afër 5000 refugjatë fatkeqë, të cilët Shkodra s'asht e zoja me i ushqye e me i strehue për një kohë të gjatë. Këtë gjë e çmoni dhe Ekselencia e Juej. E na mjerohena kur mendojmë se Shkodra ndodhet nën një barrë kaq të randë. Megjithëkëtë shpresojmë nga drejtësia e shteteve të Mbdhaja tek e cila drejtësi na kena besim se refugjatët që janë strukë në Shkodër e në malci të Jakovës do të kërthehen ndër vendet të veta me

⁵⁵⁰ Po aty, D. 33/3, V. 1919, Fl. 51; Protesta e promemorie etj., që Komiteti i Kosovës u dërgoi Fuqive të Mëdha lidhur me barbarizmat e serbo-malazezëve ndaj popullsisë kosovare e asaj të Malësisë, për moscopëtimin e Shqipërisë, për gjendjen e keqe e skamnore të popullsisë etj.

⁵⁵¹ Po aty, D. 22, V. 1920, Fl. 54.

një kohë të shpejtë nën garancinë e Shteteve në fjalë tue i shpëtue nga ngjarja në të cilën ndodhen, tue iu shpërblye malli e gjaja e grabitun dhe e djegun. Një masë e drejtë këso dore ka me shpëtue nga vdekja me mijëra flije të barbarizms sllave të shpërndamë nëpër Shkodër e në Malci të Jakovës. Për kundra atyne të mjerëvet s'u ka mbetë në këtë tokë vend, veçse me u mbyty të gjol të Shkodrës.

Raporti që ju ka dhënë Shkëlqesës s'uej i nderti Komandant i Serbit për që shqiptarët kanë mësyje ma parë, mbështetet në mashtrimet zyrtare të serbëvet për të mbulue kriminalitetin e tyne. Serbët e malazezët që dolën në vedi në formë vatrash brigandësh si pjellë e pansllavizmit dhe e politikës ruse, u treguan shumë të zotët me mëshefë ose me shtrembnue krimet e barbarizmat që kryen që nga data e eksistencës së tyne. Serbët të cilët kanë me besue qarqet diplomatike europiane se shqiptarët nuk janë veçse grumbuj aventurierësh që fomojnë në një vend që shtrihet prej Tirane deri në Tepelenë e se Kosova asht e banueme fund e maje prej serbëvet, tue mëshefë kështu ekzistencën e një milion banorëvet shqiptarë në vilajet të Kosovës.

Personalitete politike europjane që kanë në dorë mjete zyrtare munden t'u drejtojnë autoriteteve të nalta e qarqeve diplomatike shkresazyrtare në formë që dëshrojnë ato. Kurse lajmet vet private të ndonjëpersoni ose shkresavet të ndonjë Komiteti s'u jepet besim për kundrejt raporteve zyrtare që jep një funksionar qeveritar, përkundra priten me dyshim. Kjo gja asht krejt e natyrshme e prandej Komanda e Kotorit paraqet shqiptarët agresorë mbi informatat zyrtare që ka pasë prej serbëvet e malazezëvet. Por ata i bajnë këto shpifje me mëshefë realitetin dhe me shkarkue vedin nga përgjegjja e krimevet. Se pretendimet e serbëvet janë krejt shpifje, provohen me faktet që po shënojmë këtu poshtë: a) Siç kemi shpjegue në raportin me datë ...dhe n'aneksin e saj statistikën, në krahinë të Podgorit janë plaçkitë...shpijadhe djegë...shpija dhe vra...vetë. Mbas dy ditëve që u kryen këto krime, si shkak treguen serbët thyemjen e postës prej një brigandi që ndodhej i arratisun në mal ç'prej disa vjetësh. b) Në Tërgovishtë u ranë mase njëqind shqiptarë pa kurfarë shkaku dhe iu grabit pasunija. c) N'Akovë ma se tetëqind vetë u vranë barbarisht, iu plaçkitën teshat e shpijavet dhe bagëtija. Nga familjet e para të vendit u morrën 46 vajza prej të cilavet gjashtë u dhuen në nderë. Tjerat për të psue po këtë fat u çuenmbrënda ndër tokat e Malit të

Zi. Gjithë këto fatzezë ndej ndër qetsi ndër shpijat e tyne, a gërganë serbët që u “vranë”, ç’faj kishin grat e pafaj e vajzat virgjine që u ç’nderuen n’atë mënyrë? ç) Me raportet e ndryshme që japim ç’prej tre muejvet dhe me fakte e kena provue se serbët e malazezët do të mësyjnë Plavën e Gucinë dhe do t’i masakrojnë banorët e tyne. Ngjarjet e dëshmuen këtë qëllim tradhtar të serbëve. Vonesa deri më sot me çue në vend këto plane kriminale të parashtrueme, rjedhte nga shkaku se fuqija e përqendrueme malazeze s’ishte e mjaft e pritej të vijshinfuqina ndihmëtare serbe. E kur mbëritën fuqinat e rregullta serbe me topa e mitraloza, atëherë u hap sqena e krimevet. Fuqinat ushtarake sllave, që deri atëherë përgjojshin, filluen operacionet e paramendueme. Ç’prej tre muajsh filluen masakrat e plaçkitjet n’Akovë, në Bergovisht, në Peshterë, në Podgor e ngjeti dhe barbarizmat në Podgoricë. Plava e Gucia nën ankthin e këtyre tmerrevet nuk mund të bajshin tjetër veçse me mprojtë jetën e nderën e vet ndaj bishët e egra që vishin prej visevet të ndryshme të Malit të Zi dhe ndaj fuqit e rregullta ushtarake të serbëve. Pra me tregue agresor një popull që mprohet kjo s’asht tjetër veçse një shpifje që s’e pranon arsyeja. Kur Serbët rrënojnë e djegin gjithçka me bomba, topa e mitraljoza për mos me lanë gjallë një prej racës shqiptare, si pretendojnë se janë agresorë pleqt, gratë e fëmitë që bahen kortarë nën breshninë e plumbavet të mitraljozavet? Sikur serbët pa pas turp ta bajnë këtë pretendim, a gjendet ndonjë ndërgjegje e shëndoshë që ta pranojë këtë gja? d) Serbët në kundërshtim me parimet ligjore sot në fuqi, ia vënë në formë të një detyrimi popullit mbajtjen e ushqimin e xhandarmërisë e të fuqisë ushtarake që kanë instalue në krahinë të Rugovës, dhe me këtë rasë vijnë me shtypë popullin me gjithfarë mënyrash.

Veprat barbare që po shënojmë poshtë, shpjegojnë qëllimin që ndjekin serbët: Në katundin Koshotan të krahinës së Rugovës kanë grabitë 200 krenë dhen të Jashar Murtit, 280 të Hysë Hangasë, 150 të Sadri Harizit e 200 të Met Zyberit. Abdyl Harizit i kanë vra 3 barijt, Zymer Smajlin e kanë vra dhe i kanë plaçkitë shpinë, kanë vra dhe SalihAlinë bashkë me shokun e tij Temo Ramon kur po kthejshin nga Peja në katund. Bajram Rustemit i kanë grabitë 280 krenë dele prej katundit Drellas dhe e kanë vra. Kështu kanë vra dhe Rexh Haxhinë kur ky desht të mbylli derën në kohë që serbët kishin fillue me ia plaçkitë shpinë.

Në katundin Kuqishtë kanë vra Xhixh Sokolin dhe i kanë marrë me dhunë 60 dele, 3 lopë e një kalë dhe gjithë drithin që kishte;

Në katundin Bukel i kanë grabitë 140 dele MurselSalihit, 60 Abedin Buxhujit dhe 70 HalilZeqës, tue i vra për fund dhe këta të tre.

Në katundin Bisirnicë kanë vra MehmetIsmailin, Ibish Bajramin dhe tre barij bashkë me njëqind krenë dele.

Për me ushqye popullin e Malit-Zi u kanë marrë me dhunë drithin katundevet të varfna që u përmenden sipër dhe katundeve tjerë në Jakovë, tue lanë pa bukë vetë popullinë e atyne katundevet.

Në katundin Pepiç iu dhunohet ndera...gravet. Dëshprimi i familjevet të tyne arrijnë kulmin.

Një katundar, të cilit i asht grabitë drithi blen një barrë drithë dhe e nisë për në katund me djalin e vet. Por sa djaloshi vjen në postë të Belohës, xhëndarmët malazez i marrin me dhunë drithin e kalin dhe vrasin djaloshin me urdhën të kapitenit. I ati e familja i drejtohen kapitenit e kërkojnë djalin, kalin dhe drithin. Kapiteni gjegjet se djali asht vra. Atëherë aty nisë nizaja dhe populli acarohet.

Komandanti serb në Plavë u jep autorizim dyzet vetvet me shkue në Pejë me ble drithë. Kur kthejnë i ndalon komandanti i yhandarmërisë malazeze në postin Belohë, grabisin kuajt me gjithë drithë, dhe vrasin dyprej tyne, megjithëse ata deklarojnë se këtë drithë e bartshin për ushtarët serbë. Këto sjellje t'egra mërzhisin e deshprojnë bajraktarët e krahinës së Rugovës. Këta kërkojnë me gjetë mënyrën si e si t'u vihet një fre këtyre veprave dhe bajnë një pjekje me Komandën e Pejës, për me ia parashtrur këtij ankimet e popullit. Kapiteni komandant i Pejës vjen në Peklenë te Guri i Biruem. Por këtu, mu te Qafa e Hajlës, hapë zjerrm kundra bajraktarëve një fuqi që kishte ardhë prej Rozhaje. Bajraktarë e popull që pritshin vendosjen e një qetsije e të sigurijes, kur ndodhen përpara një zjermi që hapin ushtarët serbo-malazez, ata natyrisht çohen e mprojnë jetën e tyne.

E qe, kështu fillon ngjarja e Rugovës, shkaktarët e vetëm të së cilës janë ata që hapën më të parët zjerrm. Me ia ngjitë këtë faj shqiptarëve, asht tamam puna e atij kriminelit i cili për me qitë vedin të pafaj, ia ngarkon këtë të tjerëve. A asht kjo një akuzë për t'u pranue?

Shkaktarët e autorët e ngjarjes fatale të Plavës e të Gucisë, provohen si vijon poshtë:

a) Shtat ditë para ngjarjes Komandanti serb me banim në Plavë fton Hasan agë Ferin, ShaqirMuslinë, IsufRamën e Mehmet agë Ferin, pari e vendit dhe iu komunikon se gjithkahë në Mal të Zi asht dhanë urdhën me shembë Plavë, Guci e rrethe me spata, bomba, top e me mitraloza; b) Për ne asht një fakt i provuem sugjerimin që u ka ba komandatavet të serbit e të Malit të Zi Princi Aleksandër, qi këthente nga Parizi në Nish për me shtypë patjetër popullin e Plavës e të Gucisë dhe me i shpartallue këto dy krahina, mbasi kauza kombëtare serbe do të psojë dame nga gjendja që paraqesin këto; c) Katundi Bebiç asht rrenue përpara ngjarjes dhe sllavëve të Brezoviçit i asht dhanë leja me vra hqiptarët po ma përpara, dhe sllavët kanë vra disa shqiptarë; d) Rruga medis Plavës e Gucisë asht pre, një jave ma parë, dhe komandanti serb ka instalue në kullë të StanishaGjurkoviçit në katund të Vojnaselës dhe ushtarë me një mitraljoz, të cilët kanë vra me mitraljoz Ramë Bajramin prej Rugove, HasanMashin prej Vuthaj dhe të shoqen e Sul Demës prej Shkreli bashkë me katër krenë lopë, kur po kalojshin andej pari; dh) Fuqitë serbo-malazeze po shtohen dita-ditës dhe kanë fillue me shtypë Plavën e Gucinë. Malazezët kanë mësye Nokshiqin e prej aty Çakovën, kurse fuqitë serbe prej Peje kanë dalë në Qafë e prej këtu në Metahe, ku kanë vu topa dhe kanë bombardue e djegë Metahen e Kumarashin, mandej kanë bartë topat në Kumarash dhe prej këtu kanë nisë me rrenue Plavën e Gucinë. Në këtë çast me urdhën të komandantit serb që gjendej në Plavë ushtarët kanë fillue me hapë zjerrm kundra popullit e kundrashpijavet.

Populli i Plavës dhe i Gucisë që pat kuptueç prej tre muej e gjysëvet qëllimet dhe sjelljete malazezëve e të serbëve, u çuen e mprojtën vendet e tyne, jetën e gravet e të kalamajvet të tyne prej plitavet që kishin pregatitë prej dheu.

Një hetim mjafton me qitë në shesh se cilët janë shkaktarë të kësaj gjendje. Prandaj nga ndjenjat e larta e fisnike të Shkëlqesës s'uej lusim me marrë masa të ngutshme me këthye refugjatët e mjerë ndër vende të veta nën garancinë e shteteve të mëdha për t'i shpëtue nga vdekja, dhe me i vu ato vise, deri në kohën e paqes, nën një administratë ndërkombëtare tue i detyrue shkaktarët me iu shpërblye edhe damet⁵⁵².

⁵⁵² AQSH. F. 846, D. 28/3, V. 1919, Fl. 13-21; Protesta e promemorie etj. që Komiteti i Kosovës u dërgoi Fuqive të Mëdha lidhur me barbarizmat e serbo-malazezeve ndaj

Prof. Dr. Qerim Lita, Shkup

**SERBIAN AND MONTENEGRIN CRIMES AND ATROCITIES IN
RUGOVA, PLAVE AND GUCI ACCORDING TO THE KOSOVO
COMMITTEE'S RESOURCES**

The subject of my paper is the correspondence of the National Defense Committee of Kosovo with the temporary Albanian Government of Durrës, with certain personalities, etc., regarding the massacres, robberies, burnings, etc., committed by the occupying Serb-Montenegrin army in the Albanian provinces: Rugova, Plava and Gucia in the time span of January – February 1919. As a result of the violence and terror of the Serbo-Montenegrin army, thousands of Albanians from these provinces were forced to leave their homes to settle in safer places, namely in Shkodra and its surroundings and in Gjakova Highlands. Regarding these Serbian-Montenegrin crimes and barbarism, the KNDC (Kosovo National Defense Committee), through various memorandums and protests, addresses the Great Powers of that time, in which it sought the protection of the Albanian people from the Serbian and Montenegrin hordes. The entire paper is based on Albanian documents of the time, which are stored in the Albanian Central Archive, fund 846 (Kosovo National Defense Committee).

Burimet arkivore

- Arkivi Qendror Shqiptar, Dosja e Komitetit të Kosovës - me tej AQSH-fondi; 846, Dosja. 13, V. 1919; D. 47, V. 1919; D. 14, V. 1919; D. 28/2, V. 1919; D. 35/2, V. 1919; D. 38, V. 1919; D. 33/1, V. 1919; D. 28/3, V. 1919; D. 45, V. 1918; D. 50, V. 1919; D. 28/2, V. 1919; D. 50, V. 1919; D. 13, V. 1919; D. 38, V. 1919; D. 33, V. 1919; D. 33/3, V. 1919; D. 22, V. 1920; D. 28/3, V. 1919.

Bibliografia

- Лубодраг Димић – Ћорђе Борозан, Југословенска Држава и Албанци том I, Beograd 1998.